

REPREZENTAREA CUNOȘTINȚELOR ANTROPOLOGICE ÎN TEXTUL SCRIS ȘI CU MIJLOACE VIZUALE

drd. Csilla KATÓ

De la începuturile antropologiei social/culturale moderne (începutul secolului al XX-lea), reprezentarea cunoștințelor antropologice academice s-a realizat predominant prin scris, dar nu a lipsit nici reprezentarea vizuală. Utilizarea fotografiilor despre aborigeni în monografiile scrise intrase în rutina antropologiei.

Fără să facă un istoric detaliat al folosirii scrisului și al vizualului în reprezentarea cunoștințelor antropologice, această lucrare punctează cele mai importante dezbateri legate de folosirea acestor două medii în munca antropologului.

Cercetarea antropologică se bazează pe fapte, pe datele selectate în cursul cercetării de teren, unde antropologul, observator participant, trece printr-un proces de decizii constante de selectare și înregistrare a informațiilor, pentru susținerea unei ipoteze științifice formulate anterior. Există o serie de convenții metodologice, care ghidează aceste decizii de selectare, o metodologie a antropologiei moderne, formulată pentru prima dată în anii 1920-30 de către Bronislaw Malinowski, antropolog din Marea Britanie, de origine poloneză.

De atunci, aceste convenții au trecut printr-o serie de schimbări.

Cercetătorii, documentariștii și teoreticienii științelor sociale și chiar realizatorii de film se confruntă cu întrebarea: Cum s-ar putea reda sau descrie toate aspectele societății? Care este metodologia cea mai potrivită pentru acest demers? Cu toții sunt însă de acord astăzi în a admite că, în fapt, nu există posibilitatea unei reprezentări absolute a vieții sociale. Prin urmare, tot ceea ce se publică ca rezultat al unor cercetări sociale este mai mult sau mai puțin distorsionat pe mai multe planuri față de realitatea socială pe care antropologii sau realizatorii de film vor să o reprezinte.

Scopul antropologiei, al etnografiei scrise este de a descrie fenomenul social studiat. A face inteligibil un fenomen înseamnă a-l raporta la totalitatea lor socială în care se înscrie și totodată a-l studia în multiplicitatea dimensiunilor sale. Descrierea are rolul de a crea, de a transmite prin cuvinte informații despre o lume necunoscută. Din acest punct de vedere, ne apropiem de scopurile literaturii. Toate detaliile descriptive converg spre construirea imaginii unei lumi, a unei societăți umane vii, care se servește ca și context social pentru membrii societății lor. Antropologii trebuie să surprindă „realitatea etnografică” a obiectelor și fenomenelor descrise în lucrările lor. Descrierea nu este niciodată neutră. Există mii de moduri de a prezenta același peisaj, aceeași scenă de viață cotidiană. „Explicația constituie în același timp modelul epistemologic al științelor naturale și idealul științelor sociale fondate pe acest model. A explica înseamnă a observa și a descrie un anumit număr de fenomene, iar apoi, pe baza unei logici inductive fondate pe experimentare și verificare, a desprinde legile care le guvernează. Acesta este modelul clasic de raționalizare științifică: descrierea fenomenelor își găsește legitimitatea atunci când este explicată majoritatea, ori chiar totalitatea faptelor. Unul dintre criteriile „științificității” reținut aici este cel al regularității.” (Laplantine:124).

În toate curente care au marcat dezvoltarea științei antropologice, de la funcționalismul lui Malinowski și Radcliffe-Brown și structuralismul lui Levi Strauss până

la antropologia interpretativă a lui Clifford Geertz, cerința față de lucrarea antropologului a fost ca etnografia, lucrarea bazată pe cercetarea de teren, observația participativă și descrierea detaliată să creeze o imagine în ansamblu a culturii societății descrise.

Fondatorul etnografiei moderne, Malinowski, scrie: *„O canoe este un element al culturii materiale și, ca atare, o putem descrie, fotografia și chiar expune într-un muzeu. Dar realitatea etnografică a canoei îi rămâne foarte străină aceluia care o studiază în afara cadrului său natural, chiar dacă are în fața ochilor un exemplar perfect. Canoea este contruită pentru o folosință determinată, concepută pentru un scop bine definit, este vorba despre un mijloc pentru a atinge un scop, iar noi, cei care ne aplecăm asupra vieții indigene, nu trebuie să inversăm raportul și să facem din obiectul în sine un fetiș. Numai din momentul în care căutăm să aflăm obiectivele utilizării cărora ea le este destinată, aplicăm o metodă etnografică mai serioasă. Date sociologice complementare, cum ar fi: cine posedă, cine construiește și cine folosește piroga, informații despre ceremonii și practicile care însoțesc această construcție, un fel de viață-tip, și istorie a unei canoe - toate aceste precizări ne permit să sesizăm și mai bine ce anume reprezintă cu adevărat această pirogă pentru indigen. Totuși, nici acestea nu sunt suficiente pentru a ajunge la realitatea cea mai profundă a canoei indigene. Căci o barcă, fie că este din scoarță, din lemn, din fier sau din oțel, trăiește viața marinarilor săi, iar pentru un marinăr barca lui este mult mai mult decât o simplă bucată de material prelucrat. Pentru indigen, ca și pentru matelotul alb, orice ambarcațiune este aureolată de o legendă care ia naștere din tradiții și din aventuri personale. Este un obiect de cult și de admirație, un lucru viu care are propria sa individualitate.”* (Malinowski: 164)

Comparând reprezentarea filmică și cea scrisă ale realităților antropologice, mă voi opri asupra câtorva puncte.

Diferența majoră între reprezentarea filmică și cea scrisă amintită de majoritatea autorilor este că afirmații generalizatoare și abstractizări teoretice care se fac în scris sunt greu de făcut prin imagini. Imaginile și cuvintele ni se adresează pe nivel general și concret, dar fac asta pe căi diferite. Diferențele au implicații importante pentru reprezentarea antropologică, fiindcă conferă filmului, respectiv scrisului, calități uneori contradictorii.

Scrisul etnografic evită sau limitează accesul la multe detalii senzoriale care ar putea șoca dacă confruntarea ar fi directă. În schimb, imaginile filmate nu evită, ci chiar scot în evidență detaliile.

Multe dintre textele antropologice au tendința să se preocupe de abstracții neintuitive cum ar fi structură socială sau statistică demografică, în timp ce filmul este quintesențial un medium fenomenologic și poate să aibă orientări diferite față de monografiile antropologice. Filmul are o capacitate unică de a evoca experiență umană, „cum este de fapt să fi în lume”. (Barbash and Taylor, 1997/74-75)

Etnografia scrisă este mai potrivită pentru afirmații sumare. Prin contrast, antropologia filmică are tendința de a arăta relații umane. Scrisul poate să dea explicații cauzale, dar filmul poate doar să sugereze relațiile cauzale într-un context dat.

Prin relatarea antropologică scrisă, o persoană sau obicei necunoscut devin și mai stranii, fiind izolate de contextul lor natural, ceea ce face ca cititorul să completeze după propria sa imaginație detaliile lipsă.

Filmul antropologic bazat pe criteriile etnografiei scrise s-a dovedit problematic pe mai multe planuri. Cerința conform căreia filmul antropologic ar trebui să expună o

teorie și o metodologie antropologice s-a dovedit nerealizabilă¹. S-au făcut mai multe încercări în această direcție. Pentru filmele lui Timothy Ash, seria de filme despre indienii Yanomami din Venezuela și celelalte filme produse la DER (Documentary Educational Resources), s-au redactat ghiduri scrise în care se specifică metodologia folosită și multe alte detalii în legătură cu condițiile filmărilor.

În timp aveau să se producă tot mai multe filme definite de către autorii lor ca filme antropologice, ceea ce a lărgit foarte mult area de definiție a genului.

David MacDougall (1982) formulează mai nuanțat: „nu se poate spune că filmele etnografice constituie un gen aparte, nici că realizarea filmelor etnografice este o disciplină unitară cu metodologie stabilă”.

O latură importantă a filmului antropologic este redarea posibilității identității personale a actorilor societății. Această caracteristică a filmului face posibil ca publicul să perceapă personalitatea subiecților ca fiindu-le foarte familiară, chiar dacă aceștia provin din culturi foarte îndepărtate de a lor. Pentru antropologi filmul revocă experiența întâlnirii cu oamenii, experiența de a lucra într-un teren de cercetare de unde se extrag cunoștințele antropologice. Forme similare s-au născut în etnografia scrisă: așa numite etnografii experimentale bazate pe povestea oamenilor cum ar fi Oscar Lewis: *The Childhood of Sanchez*, care a fost un fel de roman antropologic.

Începând cu anii 1980, putem vorbi de criza reprezentării în antropologia culturală. Ca rezultat al dezbaterilor de atunci, practica antropologiei interpretative ale cărei baze au fost puse de către Clifford Geertz, a devenit tot mai generală.

MacDougall subliniază importanța moștenirii cinematografice în construcția dramatică și literară a filmului etnografic. Filmele etnografice pot fi văzute, afirmă el, drept ilustrative sau relevante în conținut, prima formă asemănându-se mai mult cu antropologia scrisă. Structura narativa a filmului se bazează pe o poveste despre oameni și se clădește din imagini legate de observații de pe teren, în timp ce fundamentul scrisului antropologic este argumentul științific bazat pe o condensare a observațiilor de teren.

Față de descrierea antropologică, filmul transmite multe informații despre oamenii de pe teren, oferă șansa întâlnirii personale cu subiecții cercetării, redă situația cu care un cercetător antropolog se confruntă pe teren.

Imaginile și textele scrise nu numai că spun poveștile într-un mod diferit, dar și tematicile sunt diferite. De exemplu, determinarea culturală a identității și a emoțiilor este, poate, mai bine descrisă în literatura de specialitate antropologică, dar cu siguranță rolul său în interacțiunea socială este mult mai clar exprimat prin film, ambele aspecte fiind cruciale în studiul și înțelegerea antropologică ale aceluiași fenomen.

¹ Criteriile pe care ar trebui să le urmeze filmul antropologic în viziunea lui Ruby sunt cele stabilite pe baza cerințelor științifice ale etnografiei scrise. El își exprimă speranța pentru dezvoltarea unei gen de film etnografic aparte, care să aibă metodologia bine definită a genului, și care să fie alternativa vizuală, o modalitate de publicație academică tratată egal cu monografiile, etnografiile scrise de antropologi. Pentru acesta, afirmă el, este nevoie ca (1) filmul antropologic să fie tratat ca etnografia scrisă, adică să fie supus unei examinări sau critici la fel de riguroase ca și orice alt produs al antropologiei, (2) realizatorii de film antropologice precum scriitorii de etnografie au obligația primară de a îndeplini cerințele și nevoile investigației și prezentării antropologice. În acest sens se precizează cerințele specifice ale etnografiei în ideea aplicării lor pentru un film etnografic sunt:

a. Corpul major al unei lucrări etnografice trebuie să fie o descriere a întregii culturi sau unei unități definibile din cultură;

b. o etnografia trebuie să fie bazată pe o teorie implicită sau explicită a culturii, care să ordoneze într-un anume fel datele;

c. o etnografie trebuie să conțină afirmații care să evedențieze metodologia autorului;

d. o etnografie trebuie să folosească un vocabular distinctiv, un argou antropologic și se va elabora asupra sa”. (J. Ruby, 1975)

Pentru antropologi filmul evocă/reamintește contactul fizic cu terenul experiența din care cunoștințele antropologice sunt distilate. (Macdougall, 1998:258)

MacDougall a propus utilizarea filmului etnografic ca instrument de testare a abordărilor obiectivizante ale antropologiei și ca memento al naturii experimentale, individuale a vieții sociale.

Aceste dezbateri se referă la reprezentarea scrisă și vizuală a rezultatelor cercetării antropologice, rezultatul cercetării de teren.

Fără îndoială, reprezentarea vizuală a cunoștințelor antropologice devine foarte importantă în faza de publicare, de comunicare a rezultatelor cercetării pentru un public mai puțin specializat, deci și în cadrul muzeelor.

Începând cu sfârșitul anilor 1990, prin răspîndirea tehnologiei digitale, multe dintre problemele dezbătute anterior legate de reprezentarea scrisă vs. cea vizuală au pierdut din importanță.

Apariția Hipermediei a deschis posibilitatea de a produce un text cu multiple straturi, toate legate inteligibil între ele. Textul electronic din Hipermedia este ilustrat cu materiale vizuale, fotografii, înregistrări filmate, tabele etc toate legate de fenomenul prezentat într-un mod interactiv. Hipermedia este folosită atât în format pe internet cât și în formă de Cd rom.

Bibliografie selectivă:

Barbash, Ilisa and Taylor, Lucien (1997)

Cross Cultural Filmmaking, University of California Press, Berkley, Los Angeles, London

Geertz, Clifford, (1973)

The Interpretation of Cultures, Basic Books, New York

Geertz, Clifford (1987)

Works and Lives, The Anthropologist as Author, Stanford Univ. Press, Lamplaine, Francois (1996)

Le description ethnographique, Editions Nathan, Paris, trad în lb. romana Elisabeta Stanciulescu și Gina Grosu, ed. Romanească, Descrierea etnografică, în 2000, Editura Polirom

Malinowski, Bronislaw (1922)

Argonauts of Western pacific

MacDougall, David (1998)

„Ethnographic Film: Failure and Promise” în David MacDougall, *Transcultural Cinema*, Princeton University Press

Standford, California,

Ruby, Jay (1975)

„Is Ethnographic Film a Filmic Ethnography?” în *STUDIES in the anthropology of Visual Communication*. Vol.2, No.2, Fall 1975

REPRESENTATION OF ANTHROPOLOGICAL KNOWLEDGE: WRITTEN TEXT VS. VISUAL IMAGES

Social science researchers and documentary-anthropological filmmakers have not yet found an answer to one essential question: How can we describe or depict society as a whole? What methodology would suit best to such a holistic enterprise?

Anthropological research is founded on facts, and on the data collected during field research. If he/she chooses to be a participant observer, the anthropologist will face a series of decisions while ordering and selecting the collected data. There are patterns the anthropologist can refer to, which have been set in the early 20th century by Bronislaw Malinowski, one of the founders of modern anthropology.

This paper does not aim to go into details regarding what it means to represent anthropological knowledge in writing vs. in film. It is rather a review of opinions of renowned anthropologists and anthropological/documentary filmmakers on the issue.